

portrérajz kellő dialektikával párosult. Megteremtette Görömbei András a jogfolytonosságot az Első Köztársaság és az 1945 utáni Csehszlovákia magyar irodalmának történetében. Nagy vállalkozás, s a szerző ezt tűzte ki céljául. Ezt méltóan kell folytatni. Neki vagy másoknak. Az alapokat Görömbei András lerakta, tehát övé az úttörés érdeme; persze – mint lenni szokott – a „töviseket” is ő kapja most. Így gondoljuk, tudományos felkészültségénél fogva, s azért is, mert ez úttörő mű megjelent – vállalja is e „töviseket”, a palmaágakkal együtt. (Akadémiai Kiadó, 1982.)

KOVÁCS GYÖZŐ

SZABÓ JÁNOS:
KARL KRAUS ÉS KARINTHY FRIGYES
SZÁZADUNK ELSŐ HARMADÁNAK KÉT SZATIRIKUSA

Csak örömmel lehet üdvözölni Szabó János könyvét, amely a századforduló és a két háború közötti osztrák–magyar irodalmi kapcsolatok feltárásához járul hozzá néhány érdekes adattal, megfigyeléssel. Kár, hogy a szerző nem tudott teljes egészében eleget tenni az önmaga elé kitűzött célnak, nevezetesen annak, hogy a két író között „nem a közvetlen kapcsolatot” kívánja feltárni, hanem életművük „tipológiai összefüggéseit”. Ahhoz ugyanis, hogy az itt említett, és a komparatisztikában egyedül követni érdemes elvet következetesen végigvihesse, nem elegendő csak felállítani a tipológiai kategóriákat.

A sokat ígérő fejezetcímek, tehát a könyv szerkezete azt sejteti, hogy Kraus és Karinthy munkásságának elemzésekor levont következtetésekből megtudjuk, milyen általános érvényű párhuzamok és különbségek állapíthatók meg a Monarchia két vezető államának, Magyarországnak és Ausztriának a kultúrájában, művészetében, mi több, politikai életében. Ezzel ugyanis jelentős lépést lehetett volna előre tenni a korszakról kialakult képzeteink és tévképzeteink tisztázásában. A szerző azonban ezekkel a konklúziókkal sajnos adósunk marad, mert fejezetről fejezetre nem tesz mást, mint felsorol különböző műveket, illetve idéz belőlük, elmondja a történetüket, megállapítván: Karinthy ezt írta, Kraus azt írta a háborúról, a nőkről stb. Karinthy így élt, Kraus meg úgy élt, Karinthy a nevető szatírárt művelte, Kraus a büntetőt . . . Következésképp mindvégig úgy érezzük, hogy a szerző nagyon a felületen mozog, bárki számára könnyen érzékelhető jelenségeket ír le, de e jelenségek segítségével nem tárja fel a lényegét, az egész korszakra vonatkoztatható általános összefüggéseket.

Talán ezért megy el néhány fontos, tovább gondolandó és tovább is gondolható tény mellett. Például: ha mindenáron ragaszkodott az életrajzi párhuzamok megvonásához, akkor nem lett volna szabad megállnia ott, hogy a két író nagyjából egy időben született, iskolába járt, az egyik jól tanult, a másik nem. Itt – véleményem szerint –, elsőrendűen nem ez a fontos. A fontos az, hogy Kraus első generációs bécsinek tekinthető (nem is Bécsben, hanem Csehországban született), a Karinthy család viszont „belakta magát” már Budapesten, együtt élt, lélegzett a várossal. Kraus – mint egyébként a szerző is említi – ambivalens érzelmekkel viseltetett városa iránt, ami különben az ő műveiben és mások műveiben is, sokszor mintegy a Monarchiát szimbolizálta. Karinthy érzelmei koránt sem voltak ilyen ellentmondásosak: ő jól érezte magát Pesten, mégha bosszankodott is néha. Kraus ambivalens magatartása tipikus: a korszak majd minden, a Monarchia különböző tartományjaiból és koronaországaiból Bécsbe vándorolt és itt letelepedett művész hasonlóképpen viselkedett. Ők voltak azok, akik éles szemmel, bizonyos értelemben kívülről tudták szemlélni ezt az egész intézményrendszert, mert „osztrákságuk” – mely fogalom jogosultságát ma is sokan vitatják, s helyette inkább a „monarchiabeliséget” javasolják – sem volt egyértelmű. Talán éppen ez a feszültségekkel terhes viszony az egyik oka annak, hogy ebben a korszakban épp Bécsben született meg az a jelentős kultúra és irodalom, amely Közép-Európa kulturális arculatát bizonyos mértékig mind a mai napig meghatározza.

Magyarországon, Budapesten más volt a helyzet. Noha ide is áramlottak a környező országokból a különféle nemzetiségű kereskedők, pénzemberek, iparosok, akiknek fiai később értelmiségi, literátus foglalkozást választottak, azért Budapestről korántsem mondható el, hogy olyan nagy mértékben lett volna a nemzetek kohója, mint Bécs. Ez a tény távolabbi szociológiai, politikai és nemzetiségpolitikai kérdéseket vet fel, amelyeket természetesen itt nincs hely kifejtetni. Szorosan a témához kapcsolódva annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy Karinthy mindenképpen homogénebb, erősebb nemzettudattal rendelkező környezetben dolgozhatott, mint Kraus, s ez nem csak az ő esetükben mérvadó, hanem általánosságban is érvényes a századforduló és a két háború közötti magyar, illetve osztrák irodalomra.

A kérdések a könyv többi fejezetével kapcsolatban is csak úgy sorjáznak. Itt van például a satíra. Nyilvánvaló, Szabó János kiváló ismerője a műfajnak, s könyvében behatóan elemzi a satíra fogalmát, történeti fejlődését a magyar és osztrák irodalomban. A satirikus Krausszal kapcsolatban többször utal Hašekre, Čapekre, Kafkára. Ezeknek az utalásoknak az alapján néha úgy érzi az ember, hogy a satíra ürügyén célravezetőbb lett volna Kraust velük, és nem Karinthyval

összevetnie. Nem látszik ugyanis elég meggyőzőnek, hogy a szatíra „büntető” és „nevető” kategorizálásának segítségével az előbbit szigorú szatirikusnak, a másikat megbocsátónak, *de* szatirikusnak tartja. Kettőjük között, úgy vélem, sokkal nagyobb a különbség: annyi, hogy Karinthy nem nagyon mondható szatirikusnak, sem ilyen, sem olyan értelemben, de megbocsátónak sem. Valójában mind a mai napig eldöntetlen, hogy mi is volt Karinthy tulajdonképpen, és nem is kell minden áron eldönteni. Ottlik Géza írja a *Próza* c. kötetében Karinthy-ról: „Azt tartom, hogy mindenestől nem más – függetlenül attól, hogy utánozhatatlan, a szeméremnek és szeméretlenségnek, útszéli nevettezésnek és mély gyengédségnek, pongyolaságnak és zenei fegyelemnek, ítélő férfiasságnak és kisfiús tisztaságnak egyszeri, megismerhetetlen vegyülete, melynek kémiája, magfizikája kifürkészhetetlen marad –, mindenestül pedig nem más, mint művészetfilozófiai, ismeretelméleti, létbölcseleti releváció.” Karinthy – nagyon leegyszerűsítve – leginkább még az abszurd műfaját művelte, s éppen ez az abszurd készlet nevetésre, az, hogy hozzá hasonlóan kevesen látták és láttatták a földhözragadt, köznapi dolgokat teljes képtelenségükben, a józan ész számára szinte felfoghatatlan mivoltukban. Kraus viszont soha nem rugaszkodik el, ő inkább valósággal földhöz lapítja témáját, körüljárja, csúri-csavarja és innen is, onnan is belemar. Kraus könyörtelenül, szívósan indul újabb és újabb rohamra a Közép-Európában tenyésző, nagy hagyományokkal rendelkező népbutítás, hipokrita farizeuskodás ellen, míg Karinthy legyint egyet, és otthagya az egészet.

Az előzőkhöz hasonlóan kételyek merülnek fel *A nyelv* c. fejezettel kapcsolatban is. Szabó János könyvének ez az egyébként legjobban sikerült, elemző és viszonylag árnyaltan megírt része is adósunk marad a konklúzióval, mert az, hogy „a nyelv iránti érdeklődés át- meg átszövi, alapvetően meghatározza és specifikussá teszi Kraus és Karinthy írói munkáját” – nem sokat mond. Ez bármelyik íróról, bármely korszakban elmondható, hisz különben nem lennének írók. Itt talán érdemes lett volna inkább arra utalni, hogy miért vannak Krausnak (és Wittgensteinnek), azaz a nyelvfilozófiai szkeptizícusnak olyan jelentős követői a mai osztrák irodalomban, mint Ilse Aichinger, Peter Handke, Gert Jonke, H. C. Artmann, s hogy a Karinthy-féle irány – noha Karinthy sokkal erősebben volt és van is jelen a magyar irodalmi köztudatban, mint Kraus az osztrákban – gyakorlatilag miért szűnt meg létezni, szinte teljes egészében, miért nem akadt követőkre.

Mindezek után, ha csak külön-külön nézzük az egyes fejezeteket, nyilvánvaló, hogy mindegyik, önmagában is, egy-egy önálló könyv témája lehetne, mely téma érdemi feldolgozása nem csak irodalomtörténeti, hanem filozófiai, nyelvtudományi, kultúrhisztóriai és törté-

nészi felkészültséget igényel. Ezért talán célravezetőbb lett volna, ha a szerző könyve témái közül egyre vagy kettőre koncentrálna, így a kevesebb több lett volna. (Akadémiai Kiadó, 1982. – Modern Filológiai Füzetek.)

KAJTÁR MÁRIA

POMOGÁTS BÉLA: AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM 1945–1981

1. A Pomogáts könyvében vizsgált korszak időhatára 1945–1981. Ez ugyan a semmilyen releváns eseményhez nem kötődő 1981 miatt szokatlannak tűnik, mégis elfogadható, hisz benne az fejeződik ki, hogy a szerző semmiről sem akart lemondani, ami könyve megírásáig megjelent. Így a legfrissebb irodalmat is ide tudta vonni. Az *Előszó*ban a vizsgálat tárgyát a majdnem négy évtizedes periódus „irodalmi fejlődésében” jelöli ki, amit Illyés Gyula metaforájával az irodalom „mozgó világának” nevez. Munkáját jellege szerint az irodalomtörténetírás és a kritika között helyezi el, a szaktudomány és a kritika eredményeire építi. Egyetértéssel fogadhatjuk azt a megjegyzését is, hogy könyve „egy lehetséges »fotográfia« szerepét” tölti be (12.). És igaza van abban is, hogy az irodalom fejlődésének ez a képe egy a több lehetséges közül. Mindegyik jó lehet a maga nemében, de mindegyik másképpen tükrözi ugyanazt a korszakot, ugyanazt a fejlődési folyamatot. Ilyen felfogás alapján állíthattunk emellé egy másik hasonló tartalmú és ugyancsak frissen megjelent munkát: *A magyar irodalom története 1945–1975*. I. és IV. (szerk. Béládi Miklós). A közelebbi cél és szándék, valamint a módszer jellege tekintetében van különbség a két munka között. Ebből következően hasznosíthatóságukban is van eltérés.

A könyv jellege szerint szintézis, ami a vizsgálat sajátos tárgya miatt bonyolult feladatok elvégzésének az eredménye. Bonyolult és kivitelezésében problematikus, hisz egyrészt élő irodalommal foglalkozik, másrészt viszont a periódus első szakasza (1945–1956) történelmileg lezárt időszak. Bonyolult és problematikus továbbá azért is, mert mint irodalomtörténész fejlődési folyamatokat vizsgál, mint kritikus ellenben „az időben egymás mellett élő művek értelmét keresi” (19). De magában az irodalomtörténeti vizsgálatban is adódik egy sajátos nehézség, az, hogy az időbeli közelség miatt a periódus irodalmát alig lehet a kívánt történelmi távlatba állítani.

Minderről azért is szót kell ejtenünk, mert ez a kettősség a tárgyalási rendet elég nagy mértékben megszabja. És már itt előre jelezni kell,